

Verdens elendighed ude på arbejdspladserne

Anmeldelse af Carsten Sestoft

Franz Schultheis, Berthold Vogel & Michael Gemperle (red.):

Ein halbes Leben. Biographische Zeugnisse aus einer Arbeitswelt im Umbruch

Konstanz: UVK, 2010

En stor gruppe tyske sociologer med den utrættelige Franz Schultheis i spidsen har gjort det igen: I 1997 udgav de en tysk oversættelse af det store interviewværk *La Misère du monde*, som en gruppe franske sociologer under Bourdieus ledelse havde udsendt i 1993. I 2005 lavede de deres egen tyske udgave af *La Misère* med titlen *Gesellschaft mit begrenzter Haftung* (anmeldt i *Praktiske grunde* nr. 3-4, 2008). Og nu har de overført konceptet med at give bogform til en mangfoldighed af dybtgående interviews med

sociologisk indledning til et nyt område, nemlig arbejdslivet. Resultatet er med godt 750 sider endnu mere omfattende end *Gesellschaft mit begrenzter Haftung*, og bogen er mindst lige så læseværdig som de foregående: Det er en 'læsebog', som redaktørerne siger; det er eksempler på liv, kunne man sige, og det i et omfang, som ikke står tilbage for Dickens eller Balzac eller deres moderne arvtagere i tv-serien *The Wire*.

Titlens 'halve liv' refererer både til, at arbejdet er det halve liv, og til at de omtrent 50 interviews alle er med folk, som har været på arbejdsmarkedet i omkring 20 år og dermed har halvdelen af deres arbejdsliv bag sig. Ideen med det er at kunne belyse nogle mere langsigtede udviklinger på arbejdsmarkedet. Interviewpersonerne kommer i øvrigt fra Tyskland (både øst og vest), Schweiz og Østrig, dvs. stort set hele det tysksprogede område i Europa. Mænd og kvinder er nogenlunde ligeligt repræsenteret. Hvad angår arbejdsområder, er der interviews med folk af stort set alle uddannelser og sektorer, fra ufaglærte arbejdere over faglærte arbejdere, håndværkere, butiksuddannede, laboranter, grafikere, social- og jernbanearbejdere til højere funktionærer, jurister og læger osv. Nogle af dem er selvstændige erhvervsdrivende – bl.a. økobonde, apoteker, advokat, tømrermester, bageriejer eller indehaver af frisørsalon – og kunstnere er også repræsenteret af en musiker og en billedkunstner. To områder med særlige kompleksiteter, nemlig uddannelsesområdet (fra børnehave over skole og gymnasium til universitet) og sundhedsområdet, har fået særlige samlede sektioner på henholdsvis godt 100 og knap 60 sider.

Projektet forstår sig som et bidrag til en kvalitativ arbejdsociologi og dermed som rettet mod spørgsmålet om, hvordan arbejde kan forstås gennem de arbejdendes biografi. Det er her problemerne eller i det mindste kompleksiteterne begynder. Kompleksiteterne er af forståelsesmæssig, metodisk og normativ art.

En ting, som måske mere er mit end bogens problem, er eksempelvis, at forholdene på arbejdsmarkedet trods mange års EU stadig langt hen ad vejen

bestemmes af national lovgivning og nationale strukturer. Det kan indimellem gøre det svært at forstå de finere nuancer i nogle af interviewene. Men i betragtning af at mange danskere heller ikke forstår konsekvenserne af det danske forhandlingssystem for deres egne vilkår, kunne det måske også for tysksprogede læsere have været meget godt med nogle små tekstboksse med korte beskrivelser af, hvad en *Betriebsrat* eller *Mitarbeitervertreter* og den slags er for noget. Måske er det det samme, bare i Tyskland hhv. Schweiz – eller muligvis det samme minus forskellene i arbejdsmarkedsstrukturer – dvs. en art tillidsrepræsentanter, eventuelt minus fagforeninger.

En mere metodisk problematik angår arbejdsociologien. Principielt er jeg skeptisk over for bindestregssociologier, som ofte beskæftiger sig med et prækonstrueret udsnit af virkeligheden – arbejde, by, ungdom eller sådan noget. Bogen undgår på sin vis det problem ved bindestregssociologier, som manglen på en ambition om at indskrive det studerede fænomen i en større samfundsmæssig sammenhæng udgør. Faktisk forsynder det sig indimellem mere ved det modsatte, nemlig ved en mangel på interesse for specificiteten i arbejde. Som læser ville jeg gerne have hørt mere om arbejdet i dets konkretion, og om den måde det specifikke arbejdsindhold i sig selv forandres historisk og vidner om historisk forandring. Det er naturligvis ikke sådan, at der ikke står noget om det, eller sådan at man ikke kan se forskel på et interview med en lærer og et postbud, men der tales i interviewene generelt mere om rammerne for, organiseringen af og oplevelsen af arbejdet end selve dets udførelse og præcise art.

Hvad jeg dermed efterlyser er for det første noget af det, som er fascinerende ved den slags bøger, nemlig verdens mangfoldighed – det at sociologien med Bourdieus henvisning til Flauberts ord giver mulighed for at leve med i utallige liv. For det andet kunne beskæftigelsen med det konkrete også åbne for en historisk og sociologisk objektivisering af både det subjektive perspektiv i de kvalitative interviews og hos læseren: Hvis man som læser fik et indblik i arbejdsopgavers og arbejdsudførelsens konkretion, kunne man i nogle tilfælde dels bedre vurdere den positionelle interesse i en normativ vurdering af arbejdets ændringer, dels forholde den til ens eget (erfaringsbaserede eller principielle) syn på samme ændring og dermed objektivere relationen mellem den interviewedes forståelse og ens eget som funderet i forskellige perspektiver, der eksempelvis kan være relateret til kohorteforskelle. Det skal indrømmes, at denne type konkretion også ville være vanskelig og langvarig at nå frem til gennem interviews, og at den

åbner for en mængde komplicerede problemer om menneskers erindring om måder at arbejde på og typer af opgaver for længe siden, da de også selv var yngre og dermed hverken kropsligt eller mentalt helt de samme som nu.

De tre redaktører er lidt uklare, hvad angår inskriptionen i større samfundsmæssige udviklinger. I indledningen hedder det, at denne art kvalitativ samfundsdiagnose ikke sigter på repræsentativitet (s.16) og bevidst giver afkald på at give sig i kast med samfundsdiagnose ud fra mere eller mindre teoristyrede makroanalyser og -fortolkninger: ”Die vorliegende Studie verzichtet bewusst darauf, mit mehr oder minder theoriegeleiteten Makroanalysen und -interpretationen in das Geschäft der Gesellschaftsdiagnose einzusteigen” (s.17). I stedet bedrives ifølge Schultheis i slutkapitlet samfundsdiagnose fra neden, ”Gesellschaftsdiagnose von unten” (s.747), som resulterer i en ”Middle-Range-Theoriebildung”. Det lyder umiddelbart som en art induktive undersøgelser, som danner abstrakte generaliseringer ud fra konkrete observationer. Det er fint nok, men giver det mening, hvis det ikke sigter mod repræsentativitet? Og hvis det samtidig forkaster teoretiske spørgsmål som udgangspunkt, kan det komme til at virke som en opgivelse af meget af det, som gjorde Bourdieus projekt så epistemologisk årvågent: Der er ingen konstruktion af genstanden og ikke megen ambition om at sammenholde arbejde som objektive strukturer (i form af teoretisk formulerede analyser af overordnede udviklinger i arbejde og arbejdsmarked) og som subjektiv erfaring som to forskellige og hver for sig partielle syn på den sociale virkelighed. Sagt på en anden måde kunne man godt have ønsket sig inskriptionen i mere ambitiøse og strukturorienterede arbejdsanalyser som Robert Castels analyse af lønarbejdet som historisk kategori eller Andrew Abbotts begreb om ”labor opportunity structure”, dvs. det mulighedsrum, som arbejdsmarkedet udgør for en given kohorte med givne uddannelsessandsynligheder på et givet tidspunkt i historien.¹ Sådanne perspektiver – og talrige andre – ville have styrket muligheden for en kontrolleret repræsentativ generalisering, fordi det subjektive perspektiv holdes sammen med nogenlunde sikre former for objektiverede strukturer og historier. Men det eneste perspektiv af den art, som hyppigt påkaldes, er henvisningen til ’neoliberalisme’, som fore-

¹ Se Robert Castel: *Les Métamorphoses de la question sociale, une chronique du salariat* (Paris: Fayard, 1995) og Andrew Abbott: ”Sociology of Work and Occupations”, in N. Smelser & R. Swedberg (red.): *The Handbook of Economic Sociology* (Princeton UP, 2. udg., 2005).

kommer mig at være en upræcis beskrivelse og en mangelfuld forklaring.

Især er der tre strukturelle ændringer, hvis fravær som overordnet forståelsesramme undrer mig, men det er måske selvfølgeliger for arbejds sociologer. Den ene er det stigende uddannelsesniveau. Uddannelser kan jo ses som bestemte former for socialisering, og det er svært at forestille sig, at den stigende udbredelse af en socialiseringsform som eksempelvis boglig uddannelse ikke skulle indvirke på måder at udføre arbejde på, på præferencer for arbejde, på måder at omgås hinanden på og mange andre effekter, som bidrager til at ændre strukturer i arbejdslivet. Man kunne også relatere en del udviklinger til de skift i position, som nominelt identiske erhverv gennemgår over tid, fordi uddannelsesniveauet omkring dem stiger. Det andet er de overordnede ændringer i erhvervsstrukturen under indflydelse af lovgivning, EU, global arbejdsdeling og andre makrofænomener, især spørgsmålet om fald og stigning i efterspørgsel af uddannelser, i andele af beskæftigede i forskellige erhverv og al den slags – eksempelvis overlevelseshancen for mindre landbrug eller reproduktionschancerne for ufaglærte. Den tredje er brugen af IT i næsten alle former for arbejde. I et interview med en typograf – uddannet i 60'erne med blytyper og det hele – konstaterer intervieweren, at hans arbejde nu ligner ”kontorarbejde” (s.627), fordi det foregår ved en skærm. Hvad er det for en kompleks forandring, der finder sted, når en typograf bliver til ”mediegestalter” og hans arbejdsplads kommer til at ligne et forsikrings selskab eller en sygekasse? Hvad er arbejde i det hele taget, når det foregår på en computer? Den slags spørgsmål kunne også være interessante at stille.

De overordnede spørgsmål, som bogen stiller de interviewede angår de fordringer, som stilles på arbejdsmarkedet i dag – hvem der identificerer sig med dem, og hvem der underløber dem – samt hvem der profiterer af dem, og hvem som gør modstand mod dem (s.15). I konklusionen sammenfattes udviklingen som tendenser til, at arbejdsindholdet mister sin kerne, at arbejdet subjektiveres i og med at personlige ressourcer bliver vigtigere for at udføre det, og at det intensiveres og bliver mere usikkert. Endelig gennem sættes markedsprincipper alle steder. Tendenserne til ”Entkerning”, ”Subjektivisering”, ”Intensivering” og ”Prekarisering” (s.735, 749-50) udgør angiveligt ikke kun en forfaldshistorie om arbejde, som det siges i konklusionen (s.749). I dét udsagn forekommer formuleringen ”ikke kun” mig at være det vigtige: Det *virker* overvejende som en forfaldshistorie, også selv om udviklingens paradoksale karakter påkaldes som et ledemotiv uden rigtigt at blive udfoldet.

At historien virker tendentiøs, hænger muligvis sammen med noget af det, som jeg ser som projektets epistemologiske svagheder. I konklusionen siges det nemlig, at udgangspunktet for forskergruppen ikke så meget var et fælles teorigrundlag som en fælles normativ orientering, med Berthold Vogels ord: ”Denne normative orientering bestemmer, hvordan man ser på erhvervsarbejde. Hvilke værdiforestillinger om arbejde og samfund vi deler” (s.742). Eller som Schultheis siger sammesteds om forskergruppen: ”Vi havde fælles plausibilitetsstrukturer”. Denne påkaldelse af en fælles normativitet som noget positivt forekommer mig at stamme fra kritisk teori snarere end fra en Bourdieu-orientering, hvor den kunne anses for et problem, og hvor den som minimum måtte udsættes for en socioanalyse: Hvor kommer normerne fra? Hvad disponerer de os for at se velvilligt og modvilligt på, uden at vi opdager det? Eksempelvis synes de fælles plausibilitetsstrukturer at indebære, at de interviewede, som er tilfredse med den forfaldshistoriske udvikling eller ligefrem som ledere står for at iværksætte den, udsættes for en mere motivgranskende objektivisering, som sine steder er nær ved at stå i vejen for at høre, hvad de siger. Man kan også spørge sig, om det er den normative orientering, som gør det oplagt at interviewe folk, hvis forretningsmodeller ikke længere er holdbare, som bogens række af mindre selvstændige (tømrermester, apoteker, landmålere) i bogen? Det gør det jo lettere at få en forfaldshistorie ud af det ... Men så skal det også nævnes, at bogen også rummer en bagermester med en sund forretning af cirka samme omfang som de nævnte – muligvis fordi han er økonomiuddannet og derfor bedre tilpasset en stadig mere økonomisk domineret verden – uden at han af den grund mistænkeliggøres.

Og trods de anførte forbehold er bogen spændende læsning, som giver indblik i arbejdets mangfoldighed. I den sammenhæng er det – trods de normative tendenser, som også er deri – en god idé, at en del af de interviewede i kraft af deres virke som tillidsrepræsentanter eller erhverv som f.eks. arbejdsretsadvokat, jobkonsulent eller arbejdsmediciner har en privilegeret indsigt i mange arbejdsliv ud over deres eget. Mangfoldigheden styrkes også af nogle ret skæve karrierer som den tyrkiske skolelærer, der har arbejdet som ufaglært, tv-journalist og foreningsformand, eller den pensionerede postarbejder, som arbejder sort dels som vinmarksarbejder, dels som lastbilchauffør.

Et spændende perspektiv er ligeledes det, som nævnes afslutningsvis, nemlig at dykke mere ned i de enkelte arbejdsverdeners historie. Det illustreres ganske kort i sektionen om sundhedssystemet, hvor det klart fremstilles, at den nuværende dominans for øko-

nomisk tænkning og til dels også for profitorientering (det tyske sundhedssystem med dets sygekasser er mere privatiseret end det danske) ikke er en form for syndefald i en ellers paradisisk verden, men en magtform, som afløser en anden, nemlig lægernes traditionelle hierarkiske paternalisme. Og dette skift er i den tyske kontekst også forbundet med et skift fra sygeplejerskers arbejde som et overvejende religiøst kald, der indebærer at bo på sygehuset og være til rådighed døgnet rundt, til et job, som man kan gå hjem fra, og som åbner muligheden for privatliv og familie. Det lyder ikke nødvendigvis som en forfaldshistorie, men

kunne snarere føre til en foucaultsk kølig betragtning, ifølge hvilken der altid er magt, men at magtens former skifter, uden at det behøver være indlysende, om skiftet er til det værre eller bedre. Lige netop det ser de to yngre professorer, som står for sektionen om sundhedssystemet, ikke helt så klart – måske fordi de selv ligner lægerne på grund af deres dominans over en af de få tilbageværende traditionelt hierarkisk paternalistiske samfundsinstitutioner, nemlig de tyske universiteter.

□